

**Az LI. zsoltár világi és vallásos szöveghordozókban való
megjelenése**

Készítette: Palásthy Krisztina

PTE-BTK

2015

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	3
2. Szerzőségi kérdés.....	4
3. Filológiai fejtegetések.....	13
3. 1. A katolikus változatok összevetése.....	13
3.1.1. A kiadásokról.....	13
3.1.2. A kéziratos megjelenésről.....	13
3.1.3. Szövegváltozatok vizsgálata.....	14
3.1.4. Összegzés.....	16
3.2. A katolikus és a protestáns szöveghagyomány eredetének összevetése.....	17
3.2.1. Szövegvariánsok összevetése.....	17
3.2.2. Összegzés.....	19
4. Zárógondolat.....	22
5. Felhasznált szakirodalom.....	21

1. BEVEZETÉS

A XVI-XVII. századi magyar irodalom vizsgálatának bonyolultságát, azon kívül, hogy történeti távolsága nem csökken az évek múlásával, illetve, hogy önmagáról csak hátrahagyott szövegei által nyilatkozhat, melyek nem egyértelműek a jelenkor számára, az igazolja, hogy felmérhetetlen szakirodalmában nincs és nem is lehet konszenzus. Szerzőségi kérdés tekintetében, szöveghagyományozódási eljárások megfigyelésében, etimológiai, poétikai, metrikai, retorikai, és műfaji mélységű kérdésekben, illetve a filológia tükrében számos eldönthetetlennek látszó pert villantanak fel, melyekre változatos megoldási sémákkal esetleges és időleges válaszlehetőségeket nyújtanak. Ez alól ez a dolgozat sem kivétel.

A Balassi-kultuszt és hatását nagyban befolyásoló Balassi Bálint és Rimay János személyes és mester-tanítvány kapcsolatát, a két szerző szövegtörzseinek összefüggéseit érintőlegesen taglalva, a Balassa-kódex kompozíciójára kitérve, de legfőképp a rendezett és rendezetlen *Istenes énekek* kiadások problematikáját felvázolva, az *Epicédium* horizontja alatt bontakozik ki az ötvenedik zsoltár fordításának története. Balassi Bálint szerzőségének rejtélye, a protestáns és katolikus variáns elterjedése, az eredendő bűn két hitvallás szerinti megítélése mozgatja a *Végtelen irgalmú* kiadástörténetének hátterét. Elsősorban azonban a textológiai vizsgálatok indítanak vagy pontosabban juttatnak el olyan örökérvényűnek látszó, de legalábbis a dolgozat végéig kitartó következtetések levonásához, melyek segítenek közelebb kerülni a Balassi és Rimay szöveghagyomány egymásba gabalyodott és önmagán belül összekuszálódott szálainak felfejtéséhez, vagy hozzájárulnak egy újabb szál bevezetéséhez.

A *Végtelen irgalmú* nem csak abban játszik döntően szerepet, hogyan viszonyul a Balassi szövegek hagyományozódása egymáshoz, hanem megmutatja, hogy maga a zsoltár továbböröklődése, azaz egyetlen vers útja sem problémamentes. A 17. század elején kettéágazó sztemmát rajzol a psalmus továbbélésének pályája. Ám az egyik ág nem közvetlen. A dolgozat a felsejlő akadály, egy vagy több lehetséges köztes forrás, bizonyítékait tárja fel.

2. Szerzőségi kérdés

Az L. Psalmus Théodore de Béze-féle parafrázisának magyar fordítása, a *Végtelen irgalmú* incipittel jelölt vers bizonyos ellentmondásokat vet fel arra nézve, hogy valóban Balassi Bálintnak tekinthető-e. A zoltár fennmaradt forrásai közül az első Rimay János *Epicédium a Balassi fivérek, Bálint és Ferenc halálára* címen emlegetett gyászversgyűjteményének 1596-os vizsolyi őskiadása. A másik, a sorban ugyanolyan erővel bíró, fennmaradt szövegváltozat Pázmány Péter imádságoskönyvében, az 1606-ban Grazban kiadott *Keresztyeni imadsagos keonyvben* jelent meg. A kiindulópontként szolgáló szövegek egyértelmű utalást tesznek Balassi Bálint szerzőségére. Akkor hogyan lehetséges, hogy két megdönthetetlennek látszó érv ellenére, beszélhetünk más számba vehető szerző(k)ról is?

Rimay János *Epicédiumában* az *Ihon, édes hazám...* kezdetű versbe ékeli az ötvenedik zoltár fordítását, mely eredetéről a margóra illesztett széljegyzet tudósít: "Ezt a Psalmust az Béza verseiből ő maga (ti. Balassi Bálint) fordította ki, csak halála előtt való betegségében." Itt rögtön meg kell említeni három fontos momentumot. Balassi haláláról általánosan elfogadott életrajzi adat, hogy »1594. május 30-án, az Esztergom visszafoglalásáért vívott harcban hal hősi halált. Május 19-én mindkét combját ólomgolyó járja át, Rimay szerint a halálos ágyán írja a *Végtelen irgalmú...* kezdetű versét. Május 30-án, pünkösöd hétfőjén hal bele sebeibe. Gyóntatója, Dobokay Sándor szerint, aki majd befejezi a *Tíz okok* fordítását, ezek voltak végóráján mondott szavai: „Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine, tua castra secutus sum. /Christus úgymond megholt én érettem, és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram, és az te sereggedben jártam./”¹ «Noha Kőszeghy Péter „rámutat annak a „Szép Mesének” a hamis voltára, mely szerint Balassi ágyúgolyó általi sérülésbe halt bele, s teszi mindezt a puskagolyó okozta sérülést említő források közlésével”,² Balassi Bálint halálának körülményei korántsem tisztáztak. Tekintve, hogy nem tudjuk pontosan hogyan halt meg a költő, abban sem lehetünk biztosak, hogy mit írt, vagy mit nem írt halálos ágyán, ha volt neki olyan.

Szilasi László az, aki először halvány körvonalat rajzol a gyanú árnyékának, mely szerint megfontolandó a fenti körülmények ironikus volta:

¹ Gépeskönyv. Hálózati Tankkönyvek. Alkotói portrék. Balassi Bálint. Életrajz.

<http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/balassi/bbelet3.htm#ujra>

² HEVESI ANDREA: Kőszeghy Péter újabb könyve Balassi Bálintról. Forrás: szépirodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirat, 2011. 43. évf. 1. sz. 125-127.

<http://www.forrasfolyoirat.hu/1101/hevesi.pdf>

„Mindeközben, halálos sebbel, halálos ágyán (hogy pontosan mikor, azt elképzelni sem tudom) jajdult fel utoljára Balassi egy megrendítő zsoltárban, s tett vallomást Isten és a halál közelségéről.”³

A második érdekes tény, amely más színben tünteti fel a fordítás eredetét szorosan összefügg a harmadikkal. Arra nincs történelmi adat, hogy Rimay János harcolt volna Esztergom ostrománál, vagy egyáltalán ott lett volna Balassi Bálint halálos ágyánál. Ugyancsak Kőszeghy Péter írja, és egy nagyon fontos szegmentumra világít rá Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő című tanulmányában:

„S mielőtt továbbmennénk, jegyezzük meg: a Balassi-kultusz főpapja ugyan kétségtelenül Rimay volt, ám nem teljesen önzetlenül; éppen buzgólkodása révén, őrá hullt a legtöbb a költőfejedelem fényéből. Csak kiragadott példaként említeném, mondjuk azt a misztifikációját, amelyet sokan meglepően komolyan vesznek; e szerint Rimay ott lett volna Balassi halálos ágyánál, amikor is a költő éppen a Végtelen irgalmú... kezdetű versét írta, miként kulturált és vallásos haldoklóhoz illik. Aránylag pontosan tudjuk, kik voltak az esztergomi táborban. Rimayt senki, semmilyen forrás nem említi. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy a hatásos életképet Rimay találta ki, mintegy saját fontosságának bizonyosságként.”⁴

A harmadik aspektus, melyből Rimay margináliáját kell értelmeznünk, Balassival való kapcsolata, mester és tanítvány arculatának megrajzolása és megrajzolója. Rimay János fikciót építő valóságára nem pusztán Kőszeghytől vagy más szakirodalmi példából nyerhetünk tanúbizonytságot. Rimay Tiszába esett kötete,⁵ „az sas az apró madarak előtt”⁶ allegorikus képe, melyet a tervezett Balassi kiadás előszavában ejt el, vagy a Balassi-elogium mind kellő bizonyítékai annak a Rimaynak, aki Balassi „vállára állva” akar költői elismerést kölcsönözni mind Balassi, mind saját műveinek, ehhez akár a kitalálás eszközeit is felhasználva.

³ SZILASI LÁSZLÓ: Nyakvers. In: Uő: Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1994. 61.

⁴ KŐSZEGHY PÉTER: Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő. Irodalomtörténeti közlemények, 1994. 98. évf. 5-6. sz. 695-705.

http://www.epa.hu/00000/00001/00381/pdf/itk_EPA00001_1994_05-06_695-705.pdf

⁵ „minden szerzisse szinte itt nincsen, mert mind könyvestül a Tiszába ejtettik volt, amely könyvben mind épen meg voltának, az ulta együvé nem szedhették őket csak ennyire is, az mint itt vannak,,

⁶ „Ha ki csak ezeket az jó emlékezetű néhai nagyságos Gyarmati Balassa Bálint uram (tőlem egybeszedegetett s renddel helyheztetett) tudományos elméjéből írt tudós énekit ítéllettel megolvassa és kellekiképpen való rostálással hányja is meg minden résziben őket, nem tagadhatni, hogy mint az sas az apró madarak előtt, úgy ő minden magyar elméjek előtt az magyari nyelvnek dicsősége fundamentomába való állásával felette előrehaladott s célt tött az pályafutásra, ezben az pályafutásban való serénkedőknek fel.”

Rimay János Írásai. Szerk.: ÁCS PÁL. (Régi Magyar Könyvtár. Források 1. szerk. KŐSZEGHY PÉTER). Balassi Kiadó, Budapest, 1992.

Manapság nem létezik magyar irodalom, sem beszélni róla, sem tanítani nem lehet, Balassi Bálint nélkül. A magyar szerelmes vers megteremtőjének is nevezett költő munkásságáról számos irodalomtörténeti kutatás lerántotta a leplet. Hozzá tett; adott és elvett. Ennek a folyamatnak a gyökerei talán éppen ebben keresendők. Rimay János tanítványi magasztalása, az *Epicédium* megírása nagyban hozzájárult ahhoz és még ma is hozzájárul ahhoz, hogy Balassi Bálint kiemelkedően benne él a magyar kulturális emlékezetben, köztudatban. Szigeti Csaba egyik munkájából idézve, ugyanerre a gondolatra juthatunk:

„Balassi Bálint a XVII. század közepétől a XX. század elejéig éppen olyan kollektív költő volt, mint Homérosz. Neve fedőnév csupán, áruvédjegy, korabeli Kiváló Áruk Fóruma, mert éppúgy, mint Vergiliusnak, neki is megvan a maga Appendix Balassiana-ja, főként olyan versszövegekből, amelyeket - metaforikusán szólva - a halála után írt, ill. amelyeket halála után írtak meg vele. A Balassi Bálint költészetéről kialakított különféle nem-irodalomtörténeti és irodalomtörténeti víziók között az alapvető különbséget az jelenti, hogy ki, mikor, milyen reá hagyományozódott corpusból indult ki: megállapításainak érvényessége vagy érvénytelensége nem a ma elfogadott, hanem az illető irodalomtörténész által Balassinak tekintett versgyűjteményre vonatkoztatva ítélt meg. Mint ismeretes, Rimay János mélyen ideologikus interpretációját követően (vagy már a költő halálos ágyánál?) elkezdődött egy nagyon erős mitologizálódási folyamat, amelynek során természetesen a Balassi-költemények száma is megnőtt.”⁷

Az 1606-os Pázmány Péter imádságoskönyv szintén széljegyzetként, ám jóval egzaktabban közli olvasójával a zsoltárfordítás szerzőjét. „Balassi Ba.” Pázmány szövegváltozatának eredetét Jenei Ferenc fejt ki, miszerint a zsoltárfordításban Dobokay Sándornak, a vágsellyei jezsuita kollégium rektorának közvetítő szerepe volt. A Campianus-fordítás töredékével együtt az ötvenedik zsoltár Théodore de Bèze parafrázisa alapján készült fordítását az 1594-ben Esztergom ostrománál megsebesült Balassi Bálint halálos ágyától hozhatta magával.⁸ Az Imádságoskönyv kritikus pontja, hogy a későbbiekben tárgyalt hagyományozódása során nem szerepel benne, kikopik a széljegyzet, mely a szerzősége hitelesítette.

A szakirodalom álláspontja fordulatot vesz, amikor kiderül, a „Rimay-kiadványnak egy, a debreceni református kollégiumban őrzött példányába egy ismeretlen kéz mégis azt írta Rimay idézett széljegyzete alá, hogy Bizon nem s[zerzette], (ti. Balassi Bálint) mert [Nyéki] Vörös M[átyás] Nagy Győri ka[nonok] szerzette, Ba[lassa] soha nem la[tta]. (Eckardt 1951.

⁷ SZIGETI CSABA: Appendix Balassiana: Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1985. 89. évf. 6. sz. 675-687.

http://epa.oszk.hu/00000/00001/00343/pdf/itk_EPA00001_1985_06_675-687.pdf

⁸ RMKT XVII/2 455–456.

273-274.)⁹ Az első „versenyző” tehát, aki a *Végtelen irgalmú* szerzői címének birtoklásáért ringbe száll, Nyéki Vörös Mátyás. A felmerülő név azért lehetséges zsoldárfordító, mert, és ehhez vissza kell mennünk Pázmány Péter imádságoskönyvéhez, az *Imádságoskönyv* Szent Dávid hét penitenciatartó zsoldára közé emeli a *Végtelen irgalmú*t, melyek többi darabját nem minden kétséget kizáróan Nyéki Vörös Mátyásnak tulajdonítják.¹⁰ Ha előrevetítve belenyugszunk abba, hogy két párhuzamosan nyomtatott példányról van szó, de ha azt fogadjuk is el, hogy a tyúk volt előbb és nem a tojás, akkor is fennáll az alátámaszthatatlan dilemma; hogyan kerül Rimayhoz Nyéki Vörös fordítása és miért állítja arról, hogy Balassió? De ami talán ennél is égetőbb, miért tulajdonítja Pázmány Balassinak a fordítást, ha ő kérte fel Nyékit?

A szerzőségi kérdést tovább bonyolítja, ha egy lépéssel még hátrébról szemléljük a dolgot. Tegyük fel, hogy Balassi Bálint képes volt halálos ágyán átültetni magyar nyelvre az ötvenedik zsoldárt. Fogadjuk el azt is, lévén, hogy így van, hogy a vers nem maradt fenn kézirat formában. A tények, melyeket tudunk, hogy a protestáns változat 1596-ban Vizsolyban megjelenik az *Epicédium* részeként és a katolikus változat 1606-ban közkinccsé válik Pázmány *Imádságoskönyve* által. A lehetséges magyarázatok a két variáns keletkezésére így hangzanak. Két Balassi-kézirat volt eredetileg, melynek egyikét Rimay János illesztette be az *Epicédium*ába, a másikat Dobokay Sándor közvetítésével közölte Pázmány Péter *Imádságoskönyvében*. A második eshetőség, hogy egy Balassi-kézirat létezett, melyet Dobokay Sándor elvitt Pázmánynak, amely valahogy aztán Rimayhoz került, aki átírta és előbb kiadta. A harmadik lehetőség, hogy egy kézirat létezett, amely Rimayhoz került valamilyen úton-módon, aki gyászversgyűjteményében tette közzé, amit aztán, mivel Pázmány olvashatta az *Epicédiumot*, ha meg is tett, átvehette a zsoldárfordítást saját psalmusai közé.

A zsoldár számba vehető útjainak cáfolatát bizonyítja néhány hiányzó adat, illetve ellenérv. Nincs bizonyíték arra, hogy Dobokay Sándor a *Tíz okok* fordításán kívül bármit is elhozott volna Balassi Bálint halálos ágyától. Ha a költő gyóntatója magával vitte volna a kéziratot,

⁹ SZILASI LÁSZLÓ: Balassi Bálint költészetének utóélete a 17. század elején (Solviogram Pannonius Istenes énekek kiadása). In: A magyar irodalom története I.: A kezdetektől 1800-ig. szerk.: JANKOVITS LÁSZLÓ, ORLOVSZKY GÉZA, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 422-437.

<http://szelence.com/tan/solviogram.html>

¹⁰ „Az 50. psalmus magyar verseit Balassi Bálint írta: „Végtelen irgalmú, oh te nagy hatalmú Isten...”; a szerzőt a lapszéli jegyzet meg is nevezi (csak az első kiadásban). A többi hat zsoldárparafraízist Nyéki Vörös Mátyás készítette, Balassi-strófákban, vélhetőleg Pázmány felkérésére.”

LUKÁCSY SÁNDOR: Pázmány Péter Keresztényi imádságos könyv, Grác, 1606. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.

miért nem említi, miért ne dicsekedett volna el Balassi utolsó fordításával? Nem elhanyagolható szemügyre venni azt a szükséges, de nem elégséges ellenvetést, hogy a kiadások között körülbelül tíz év telt el. Végül, de nem utolsó sorban, Balassi Bálint életének egyik fontos szegmense más megvilágításba helyezheti a tényfeltárást. Mint ismeretes 1586-ban katolizál a költő, azonban, ahogy P. Vásárhelyi Judit is írja, protestáns vallásban nevelkedett, élete végéig elkísérte nevelőjének, a lutheránus Bornemisza Péternek a tanítása a bűnről: a bűn utálása, megvallása és hit abban, hogy a vétkes ember Isten jóvoltából, hite által Krisztus érdeméért bocsánatot nyerhet.¹¹ Ez a protestáns tanokhoz való hűség támpontot szolgáltat a *Végtelen irgalmú...* kezdetű zsoltár ösváltozatához.

A két fennmaradó variáns eltérése ugyanis a keresztény vallások teológiailag különböző tanaira nyúlik vissza.

Epicédium (1596, Vizsoly)	P. P. Imád. könyv (1606, Graz)
<p>„Ha érdemem szerint Reám eresztés kint, Vesszék, s jaj hová legyek, Ha teljes éltemben Bűnt tettem mindenben, Bizony pokolra megyek, Mert még létem előtt Testem megfertőzött, Ó, Istenem, már medgyek.</p> <p>Engem, mert vétkével Anyám éltetett el, Méhében hogy hordozott, Vétket te pedig bánasz, Igagt szeretsz, kívánsz, Ki tiszta szívet hozott, Hogy életre adál, Azonnal oktatál, Mint értenem titkodot.”</p>	<p>„Ha érdemem szerént Reám eresztés kint, Veszek, s jaj hová legyek, Ha teljes éltemben Estem sok vétekben, Bizony pokolra megyek, Mert még létem előtt Lelkem megfertőzött, Ó, Istenem, már medgyek.</p> <p>Még anyám méhében Esém nagy vétekben, Érdemlem haragodat, De te, ki vétket bánasz, Igagt szeretsz, kívánsz, Mutatván jó voltodat, Hogy életre adál, Azonnal oktatál, Mint értenem titkodot.”</p>

1. ábra: A két ősforrás legfőbb eltérései

A versek közti differenciából kivonható hitelvek a katolikus változat alapján olyan képet festenek az eredendő bűnről, mely személyes kapcsolatot teremt az édenkerti bűnbeesés és a saját elkövetett, elkövetendő hibáinkkal. Az ősbűn öröklődését lelki eredetűnek mutatja, a

¹¹ P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Balassi Bálint zsoltárfordításainak forrásai. In: *Az OSzK Évkönyve* 1994–1998. Bp., 2000. 413–423.
<http://epa.oszk.hu/01400/01464/00023/pdf/413-423.pdf>

lélek megfertőzése a bűnre való hajlam tovább szállása az utódokon keresztül. Ezzel szemben a protestáns megfogalmazásból az eredendő bűn testi eredete körvonalazódik. Őseink bűne marad ránk, melyet születésünktől fogva hordozunk, és amelyet nem tudunk kivetni magunkból, amelyet közösen követtünk el, és amelyen nem változtathatunk.

A korabeli katolikus és protestáns hitvallás kutatói is hasonló módon fogalmazták meg a két vallás álláspontjának különbözőségét. A skolasztika felől értelmezve a »természetfeletti ajándék« elvesztésével a test önző indulatai túlsúlyba kerülnek a lélekkel szemben, és az emberben uralomra jutott az érzéki, bűnös kívánság (concupiscentia).¹² Illetve „A katolikusok azt a felfogást képviselik, hogy Jézus Krisztus kegyelme, amelyet az ember a keresztségben kap, mindent eltöröl, ami »sajátos értelemben« bűn, ami »kárhoztatásra méltó« (Rm. 8:2), de megmarad az emberben egy bűnből eredő és bűnre készítő hajlam (concupiscentia). Katolikus meggyőződés szerint az emberi bűnök létrejöttéhez mindig hozzátartozik a személyes elem.”¹³ Míg a reformáció korai tanaiban az ősbűn testi mivoltának magyarázatára lelhetünk argumentumokat. „Ádám bűne és a mienk között azért van kapcsolat, mert Ádám és az egyetemes emberiség között fizikai kapcsolat van, mivel ő volt az emberiség őse. Mint az emberi nemzetség feje (caput naturale) követte el a bűnt és Ádámban fizikailag vétkeztünk mindnyájan.”¹⁴

Az elmondottakhoz hozzáfűzve még egy kis kitérőt kell tennünk. A Balassi-korpuszt végigjárva találunk más művet is, melyben említést tesz a költő az eredendő bűnnel kapcsolatban. A *Bizonnyal esmérem rajtam nagy haragod...* incipitű vers keletkezését Balassi katolizálása utánra, 1589-94 körülre teszik az irodalomtörténészek.¹⁵ Ebben az istenes énekében a költő a fogantatásban látja bűnösségét, ugyancsak testi eredetűnek tartja és anyjától öröklöttnek, nem pedig a saját maga vétkének, vagy arra való hajlandóságának ítéli.

„Anyámnak méhében bűnben fogantattam,
Kiből noha tőled kimosogattattam,
De gyarlón maradtam
És annak utána visszatántorodtam.”

¹² VANKÓ ZSUZSA: Eredendő bűn, vagy öröklött és szerzett bűnös természet? *Sola Scriptura*, 2002. 4. évf. 1. sz. 15-27.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ RPHA 0180

<http://rpha.elte.hu/rpha/id/0180>

Mivel Balassi, noha lehet nem tudatosan, halála napjáig kitartott a protestáns elvek mellett egy olyan létfontosságú hitkérdésben, mint az eredendő bűn, nem valószínű, hogy egy olyan katolikus változatra ültette volna át Béze parafrázisát, mely döntően erre helyezi a hangsúlyt. Ezen ellenérvek mindinkább abba az irányba terelik a *Végtelen irgalmú...* kiadástörténetének felfejtését, hogy a protestáns változat a korábbi, mindebből következően Pázmány Péter forrása nem lehetett más, mint az *Epicédium*. Ha pedig így történt, az egyetlen, akitől Pázmány is tudhatta, és akitől mi is értesülünk a szerzőségről; Rimay János.

Az *Epicédium* befogadás-története hosszú utat járt be. Ács Pál meglátása helyesnek tűnik, mely szerint: „A legtöbb gondot a költemény irodalmi karaktere, a fikatív és valós elemek különösnek ható keveredése okozta.”¹⁶ Azt is tisztán látja, hogy azok az értelmezések, melyek korhű történelmi dokumentumként kezelik az *Epicédiumot*, megfosztják irodalmi mivoltától a művet. A történelmi magyarázatot elvetve, az *Epicédium* allegorikus képeinek feltárásához tanulmányában együtt lépünk be a mű fikatív terébe. Azonban a mauzóleumi szoborcsoport illusztrációjának tökéletesítése közepette, még Ács Pál sem képes teljesen hátrahagyni a valóságot az *Epicédium* fikatív teréből. Hiszen, jól lehet, egyértelműen nem vehetjük készpénznek sem Diana alászállását a Nyírségbe, sem egyik istenség mondanivalóját szóról-szóra igaznak, akkor miért hinnénk el, hogy a kreált Balassi Bálint karakter szavai a valóságot tükrözik, és hogy a végső óráján az ötvenedik zsoltárt lefordította? Az irodalomtörténet emlékezetében mindmáig e gyászversgyűjtemény taglalásánál a művek fikatív terében megszólaló Balassit egyenlővé teszik a hús-vér, valóban létező Balassival. Azon a ponton, ahol a *Végtelen irgalmú* bevezető széljegyzet következik, a szakirodalom egy csapásra elfelejti az *Epicédium* fikcióját és ismét történelmi hitelességű tényként fogja fel, hogy mindez Balassi szájából hangozott el.

A gyászversek más margináliái, mint pl: Atyafiainak s az öccsének, nem utalnak a valóságra, akkor erről miért kéne azt gondolnunk? Valószínűleg a vers utóéletében találhatjuk meg a választ erre a kérdésre. A XVII. században az *Istenes énekek* kiadásokban öröklődik tovább a zsoltár. Ott Rimay margináliáját kiegészítik a következőképpen: „Eddig az Psalmus, s ez immár inventio poetica.”

A poetica inventio fogalmának a tisztázásában kiemelkedő szerepet játszott Tóth Tünde munkája, melyben elkülöníti Balassi és követőinek álláspontját arról, hogy ki mit értett poetica inventio alatt. „Megállapítottuk, hogy Balassinál az inventio poetica kifejezés

¹⁶ ÁCS PÁL: „Egy út készítettük”. Balassi Bálint apoteózisa Rimay János *Epicédiumában*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2005. 109. évf. 2-3. sz. 205-221. <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00418/pdf/acs.pdf>

szellemes, ötletes szerkesztésen alapuló humanista szellemiségű udvarló verset, bókverset jelent. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy Balassi követői már valószínűleg nem ezt, hanem a teoretikus hagyományokhoz visszakanyarodva, fiktív mitológiai apparátussal operáló verset, illetve költői eljárást értettek a poetica inventión.¹⁷ Ez alapján a széljegyzet második fele a vers fikcióba való visszatérésére utal. Azaz az Istenes énekek kiadás összeállítója, vagy az a forrás, ami alapján dolgozott azzal a magyarázattal egészítette ki a vers széljegyzetét, mely okot adhatott, már a XVII. században arra, hogy a zoltárfordítást Balassinak ítélik.

Rimay Jánostól nem idegen, hogy nem létező, pontosabban aligha létező verseket hagy nekünk hátra. Ilyen például azon fent említett verses kötete, melyben „külembnél is külembféle” versei voltak, s amely sajnálatos módon a Tiszába esett. A Balassi-kultusz hagyományának megteremtéséhez furfangos módszereket alkalmazó Rimay csaknem legkifinomultabb húzása, hogy ő maga, nemcsak piedesztálra emelte Balassit és helyet biztosított számára egy századokon átívelő kultúra csarnokában, hanem bele is illesztette az első darabot az Appendix Balassiana-ba.

Pap Balázs hívja fel a figyelmet egy másik Balassinak tulajdonított vers, az *Adj már csendességet...* kapcsán, egy másmilyen eredetű alátámasztó okra a művel kapcsolatban. „Hasonlóképpen gyanús az érdem kifejezés. Balassinál az érdem főnév (és nem az érdemel ige) vallásos versben (az *Adj már csendességet...* kezdetűn kívül) csak háromszor fordul elő: a *Mégis bővebb szóval kérleli istennek haragját* címűben, valamint kétszer a *Végtelen irgalmú...* kezdetűben. Az utóbbiról mondani sem kell, hogy Rimay János legalább annyira valószínű (ha ugyan nem valószínűbb) szerzője e versnek, mint Balassi.”¹⁸

Végezetül Rimay Jánosnak van egy másik L. zoltárfordítása, amit nem Béze, hanem Buchanan parafrázisából ültetett át magyar nyelvre. *Psalmorum sacrorum Davidis libri quinque duplici poetica metaphrasi...* Latiné expressi Theodoro Beza Vezelio et Georgio Buchanano Scoto autoribus ... eiusdem Buchanani Tragoedia, quae inscribitur Iephtes című több kiadást megért összeállítás a korban egymás mellett adja ki a fent említett két szerző (Béze és Buchanan) zoltárparafrázisait.¹⁹ Egyik oldalán az egyik, másik oldalán a másik. A *Könyörülj énrajtam...* kezdetű vers, (a protestáns számozás szerint) az LI. zoltár

¹⁷ TÓTH TÜNDE: Balassi Bálint és az inventio poetica. In: Hommages á Kulin Katalin, szerk. HALÁSZ KATALIN, Palimpszeszt, Budapest, 1997. 263-285.

http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/08_szam/02.htm

¹⁸ PAP BALÁZS: Az Istenes énekek margóira In: GHESAURUS. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk.: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, Print&Go Nyomda, Budapest, 2010.

¹⁹ P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Balassi Bálint zoltárfordításainak forrásai. In: Az OSzK Évkönyve 1994–1998. Bp., 2000. 413–423.

magyarázatja bizonyítja, hogy Rimay biztosan foglalkozott e zsoltárral, míg Balassiról ez csak feltételezhető.

A fent említettek alapján, nem esik nehezünkre leszögezni egy új alternatívát, és Ockham borotvájára hivatkozva elég valószínű, hogy igaz, miszerint nem létezett egyetlen Balassi-kézirat sem, mivel Rimay készítette a szóban forgó zsoltárfordítást.

3. Filológiai fejtegetések

3.1. A katolikus változatok összevetése:

3.1.1. A kiadásokról:

Az L. zsoltár katolikus hagyományának alapját az 1606-ban Grazban nyomtatott Pázmány-féle *Imádságos keönyv* adja. A gyűjtemény Szent Dávid hét penitenciatartó zsoltára közt közli a művet. Ennek mintájára a vers először hatodmagával együtt Mihálykó János eperjesi evangélikus prédikátor „Keresztyén istenes és ájtatos imádságok, ez mostani nyomorult és veszedelmes üdőkben minden keresztyén és istenfélő embernek felötte szükségesek és hasznosok” című könyvében jelenik meg 1609-ben Bártfán. Ezt nyomják újra 1629-ben Lőcsén. Pázmány időközben többször kiadja saját gyűjteményét. Második kiadása (1610, Pozsony) szükségességét azzal is indokolja annak új előszavában, hogy a Mihálykó János által közzétett szerzések nagyban eltérnek a forrásuktól, azaz az első 1606-os kiadástól. „Az elmúlt esztendőben egy csekély indulattól elragadtatott eperjesi prédikátor, maga nevével nagy részét kinyomtatá Bártfán az előbbi imádságos könyvecskémnek... Mikor pedig olvasni kezdettem volna, eszembe vöm, hogy sok helyen megszagatta, és az ő foltos tetszésének rongyával bé is tatarozta az én írásomat... Annak okáért nem hogy javallanám ezt az eperjesi prédikátor munkáját, de sőt inkább az benne való sok fogyatkozásokért gyalázom, és enyémnek nem ismerem.”²⁰ A könyv ezen kívül még két kiadást élt meg. 1625-ben ismét Pozsonyban jelenik meg. Pázmány a közlés okának a példányok hiányát mondja ezúttal. Tartalmában és beosztásában megegyezik a második, 1610-es nyomtatvánnyal. Majd 1631-ben megint csak a pozsonyi nyomda adja ki az összeállítást. Ez közvetlen elődjével, az 1625-el harmonizál.

3.1.2. A kéziratok megjelenéséről:

1638-ban az említett hét zsoltár kézirat formában is megjelent. „Jeles és Istenhez buzgó imádságok, melylyekkel bizonyos időkben szokta az keresztyén ember Istenét szolgálni. Irattak Murány várában... MDCXXXVIII-ban Jolsvai János deák által” ez a könyv címe, melyet Széchy György özvegyének Homonnai Drugeth Máriának készítettek valószínűleg.²¹ Az ima- és énekeskönyv 191-218. lapján található a hét bűnbánati vers, melyek csakugyan a Pázmány-féle hagyománytörténetbe kapcsolódnak.

²⁰ PÁZMÁNY PÉTER: Keresztyén imádságos könyv, melyben szép ájtatos könyörgések es tanulságok foglaltatnak. Pozsony, 1610.

²¹ ERDÉLYI PÁL: Balassa versek-e? ItK. 1898. VIII. évfolyam 2. füzet 135-153.
<http://epa.oszk.hu/00000/00001/00043/pdf/00043.pdf>

3.1.3. Szövegváltozatok vizsgálata:

Az 1606-os katolikus ősforrás szövege egészen páratlanul ellenállt az idő és a reprodukciós tevékenységek (pl. másolás, szedés) viszontagságainak. Néhány apró változtatás kivételével a szóban forgó textus közel azonos mind a hét forrásban. Mindazonáltal vegyük sorra időrendben melyek ezen szándékolt vagy szándéktalan módosítások, szövegromlások, hogy tisztább képet kapjunk a későbbi továbböröklődés sajátosságairól is.

Mihálykó János 1609-es kiadása és az 1606-os ősforrás között egyetlen említésre méltó különbség van. A szöveghűségekre való törekvés egy szándéktalan változtatása, egy szó kihagyása okozza a szövegromlást. A vers 4. versszakának 3. sorából hiányzik a „vesszek” kifejezés. Ez a nyomtatott szövegben különösen gyakori hiba a szedő figyelmetlenségéből adódhatott tehát. A fent maradt példány alapján arra következtethetünk, hogy az imádságoskönyv használata során feltűnhetett és kiegészítésre kerülhetett a dolog, mert egy kézírás a szótagszám pótlására a következőképp javítja a szöveget. Áthúzza a „S jaj” szavakat és az „Ó, jaj, hát” kifejezésre cseréli őket. Bizonyos, hogy olyan felhasználó a betoldás, aki nem ismerhette más forrásból a zsoltárt, vagyis a nyomtatás és a korrekció között időbeli eltolódás van.

P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606	Keresztyén istenes és ájtatos imádságok, Bártfa, 1609
„Ha érdemem szerint Reám eresztesz kint, <i>Veszek</i> , s jaj hová legyek”	„Ha érdemem szerint Reám eresztesz kint, [<i>Ó, jaj, hát</i>] S jaj hová legyek”

1. táblázat: 1606-os és 1609-es katolikus változat különbségei

Pázmány Péter 1610-es utánnomása már ismét helyesen közli az előbbi sort, azonban egy másik, az elterjedt változatokból is kimutatható fontos módosítást léptet érvénybe a zsoltár szövegében. Itt már jelentésmódosító, azt árnyaló, változtatásról van szó, ami nem elhanyagolható sem filológiailag, sem pedig a zsoltár felekezeti forráskutatásában, hiszen a szóban forgó árnyaltság inkább direkt teológiai, mintsem értéskönnyítő. Pázmány miután jobbnak látja Mihálykó kötete után újra kiadni imádságos könyvét, és felhívja az olvasói figyelmet annak hiányosságaira, amit ebben, az 1610-es közlésben orvosol, megváltoztat egy apró kifejezést saját korábbi kiadásához képest is. A második versszakban a rút bűn – rút hír – rút bűz asszociációs láncból kialakuló metaforikus kép „enyészd” igéjét „enyhítsd”-re váltja fel. Ha nem is tűnik jelentős változtatásnak, hiszen voltaképpen mindkét kifejezés a várva várt bűnbocsánatra vonatkozik, mégis értelmezésbeli különbséget hoz létre. A bűn rútsága egyenlővé válik a versszakban a fertelem bűdös szagával, melynek elenyésztése vagy enyhítése szemantikailag nem feltétlen azonos. Az enyészet megszüntetést hordoz magában,

az enyhítés nem jelenti a bűn eltörlését, meg nem történté való tételét, csak a lélek könnyebbségét, a büntudat csökkenését. Szent Ágoston a bűnre való hajlamban (concupiscentia) látja az áteredő bűn lényegét. Mely alatt nemcsak az ösztönös erőket és az értelmi belátás elleni lázadásukat értette, hanem az Istentől való elfordulást is. Ez utóbbit a keresztség eltörli, a rendetlen hajlamok viszont megmaradnak. Ennek a változtatásnak tehát lehet, sőt valószínű, hogy hitelvi oka van, miszerint a protestáns vallások nézete alapján az eredendő bűn nem a sajátunk, ezért a hit által figyelmen kívül lehet hagyni, de egyedül Krisztus megváltásával törlődik el, míg a katolikus hitvallás szerint az ősbűn következményeit, lényegét a bűnre való hajlamot nem lehet semmissé tenni, Krisztus kereszthalála ez alól old fel minket. A katolikus és a protestáns változatok felől nézve így talán újabb érvet kapunk, immár a szövegekből, melyik felekezet szövegvariánsa a korábbi. Ha, tehát, Pázmány utólag dogmatikai szempontból másítja meg a zsoltár szövegét, miért ne tehetné előzőleg minden más résszel, melyben eltér a két valláselméletileg különböző verzió?

P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606	P.P. Imádságos keönyv, Pozsony, 1610
„Mosd el rólam immár, Kit lelkem alig vár, Mosd el bűnöm rútságát, S együtt az rút hírrel, Mint rút büzt, <i>enyészd</i> el Fertelmem бүдös szagát”	„Mosd el rólam immár, Kit lelkem alig vár, Mosd el bűnöm rútságát, S együtt az rút hírrel, Mint rút büzt <i>enyhítsd</i> el Fertelmem бүдös szagát”

2. táblázat: 1606-os és 1610-es katolikus változat különbségei

A sorban következő forrás az 1625-ös pozsonyi kiadás, mely az előző 1610-es szövegváltozaton alapul és ezért magában hordozza a fenti módosítást. Legfontosabb változtatása a harmadik versszakban szereplő „ellened” kifejezés „előtted”-del való helyettesítése. Ennek egyszerű oka szintén a nyomdászatban keresendő, illetve a nyomdászadói képzettségében, mivel alakilag a két kifejezés nagyon hasonló, sőt betűnyomásnál a kettős *t* és az *n* hangok jelölése is szinte analóg. Vagyis a betűcserét a szedő félreolvasása indokolhatja. Noha ez a szövegromlás azonban csak kevés értelemváltozással jár, mégis a későbbi változatokban való öröklődése miatt jelentőséggel bír az elemzés során.

P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606	P.P. Imádságos keönyv, Pozsony, 1625
„Csak neked vétkeztem, Bűnt <i>ellened</i> tettem, Ó, kegyelmes Úristen”	„Csak neked vétkeztem, Bűnt <i>előtted</i> tettem, Ó, kegyelmes Úristen”

3. táblázat: 1606-os és 1625-ös katolikus változat különbségei

Mihálykó János 1629-es lőcsei kiadásának jöllehet közvetlenül az 1609-es bártfai a forrása, mégis olyan már közölt szövegmódosításokat tartalmaz, melyek csak a köztes kiadások hatására keletkezettek. A zsoltár variánsa nem sok újdonságot hoz, egy szótagszám rontó betoldást alkalmaz (rám helyett reám) és az ismét modernebb ismét alakját veszi fel. Az 1609-es verzióval ellentétben a „vesszek” kifejezés szerepel a szövegben, illetve a szövegvariáns az „enyhítsd” átalakítást is hordozza. Utóbbiakból jól látszik, hogy a kiadás nem mehetett el legalább Pázmány második kiadása mellett, hiszen annak egy változtatását őrzi.

Az 1631-es pozsonyi nyomtatvány szövege majdnem teljes egészében megegyezik az 1625-ös elődjével, nem tartalmaz tanulmányunk szempontjából felhasználható információt. Jólsvai János 1638-as kézírata azonban tartogat néhány – ha nyomra nem is vezető, de említésre méltó – módosítást, amely összefüggésben áll az eddig elmondottakkal és az elkövetkezőkkel. A szövegváltozat már az „enyhítsd” alakot ismerteti, ám annak ellenére, hogy már megjelentek azok a források (Pozsony, 1625, 1631), melyek az „előtted” kifejezést használják, ebben még az „ellened” fedezhető fel. Ami még ad egy csavart a dolognak, hogy a kézirat pont azt a sort szerkeszti át teljesen, amelyikből az 1609-es Mihálykó-féle kiadás kifejejt a „vesszek” szót. Ennek tükrében Jólsvai deák másolatának forrása egy olyan kiadvány lehetett, ami már számol Pázmány Péter második kiadásával, de a Mihálykó-féle első kiadás tévedéseit is hordozza.

P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606	Jólsvai János ima- és énekeskönyve, Murány, 1638
„Ha érdemem szerint Reám eresztesz kint, <i>Veszek</i> , s jaj hová legyek”	„Ha érdemem szerint Reám eresztesz kint S jaj, <i>szegény</i> hová legyek”

4. táblázat: 1606-os és 1638-as katolikus változat különbségei

3.1.4. Összegzés:

A katolikus változatok eltérő szöveghelyeinek feltárása elsősorban egy fontos érvet állított elő a dolgozat tézisével kapcsolatban. Miszerint Pázmány teológikus olvasata máskor is nyomott hagyott a textuson, ezért is valószínűbb, hogy a protestáns variáns keletkezett előbb és lett ilyen szempontból átírva. Másodsorban a katolikus hagyomány egymás közti kölcsönhatásaira mutatott rá, melyeket nem mindig lehet egy lépéssel tisztázni. Végül, de nem utolsósorban a szövegalakulás egy olyan fázisába vezetett, ahol elengedhetetlen a másik korpusz, a protestáns szöveghagyomány vizsgálata, hatásainak bemutatása önmagán és a pápista variánsok alkotta öröklődési folyamaton belül.

3.2. A katolikus és a protestáns szöveghagyomány eredetének összevetése:

A szerzői kérdés fejtegetése kapcsán már bizonyosságot tettünk a két felekezeti hagyomány különbségének mibenlétéről. A katolikus és protestáns szöveghagyomány eltéréseit az eredendő bűn dogmatikai-hitvallásbeli nézetek különbözősége okozza. Vegyük most sorra ezeket a differenciákat.

3.2.1. Szövegvariánsok összevetése:

Az első szövegrészlet, ahol behelyettesítésre került sor, a bűn aktív és passzív természetéről beszél. A protestáns variáns a bűntevés, a katolikus verzió a bűnbe esés fogalmával operál. A protestáns szövegváltozat azért hozhatja ezt az alakot, mivel a mindenben való bűntevés egy kiterjesztett, kollektív perspektívájú szóhasználat, míg a bűnbeesés egy állandó elkerülhetetlenséget, egy úgyis bekövetkezőséget hordoz magában. A zsoltár versszaka a bűnvallás során egy élethossznyi bűnlajstromot állít párhuzamba az áteredő bűnnel. Mindkét variáns egyfajta tehetetlenséget közvetít pont az ősbűnből kifolyólag saját vétkezőségét illetően, azonban a protestáns verzió azon vétkeink halmazának csúcsaként aposztrofálja Ádám bűnét, melyeket elkövettük, míg a katolikus variáns az áteredő bűnnel megfertőzött lélek miatti állandó kísértésként írja le a bűnbeesést.

Epicédium, Vizsoly, 1596	P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606
„Ha teljes éltemben Bűnt tettem mindenben, Bizony pokolra megyek, Mert még létem előtt Testem megfertőzött, Ó, Istenem, már medgyek.”	„Ha teljes éltemben Estem sok vétkekben, Bizony pokolra megyek, Mert még létem előtt Lelkem megfertőzött, Ó, Istenem, már medgyek.”

5. táblázat: protestáns és katolikus változat különbségei (1)

A test és a lélek megjelölése a fertőzés lokalizálása, egyben a különbözőség alapja. Hiszen az áteredő bűnt a protestáns felekezet a fogantatás folyamatában látja, míg a katolikus vallás szerint a fogantatáskor való beszennyeződés a lelkünket érinti. Pázmány Péter egyik írásában így nyilatkozik a fogantatás és az eredendő bűn kapcsolatáról: „Ha tovább akarod érteni, tu quis es? ki vagy és mi vóltál? Tekínsd lelked állapotát, fogantatásod- és születésed-napján. Szent Dávid írja; hogy, in iniquitatibus et peccatis concepit mater; (PsaL 50. v. 7.) hamisságokban és bűnökben fogantattunk. Mert, noha kiben-kiben csak egy az eredendő bűn: de, mivel az gyökere és forrása a töb vétkeknek, méltán bűnök sokaságának nevezi azt Szent Dávid; és azt mondgya; hogy alienati peccatores a oulua (Psal. 57. v. 4.): anyánk méhében, minek-előtte Istent ismérnök, elidegenedtünk tőlle és pokolra méltók vóltunk: Erasmus natura filii irce (Ephes.2. v. 3. Rom. 5. v. 12, 18.); születésünk erejéből, harag fiai, veszedelem taplói

vóltunk. Ha azért, mint a dajkák testi rutságunkat, úgy az Isten irgalmassága, a keresztség fördőjében, Szent Fia vérével meg nem mosogatta volna lelkünket: örök veszedelemben és kárhozatban maradtunk volna. És noha szent malasztyával kitisztít ebből a veszedelmes lelki nyavalyából: de megmarad a gyarlóság, mellyel gyermekségüinktől-fogva, Proni ad malum (Genes. 8. v. 21. Cap. 6. v. 5.), minden gonoszra hajlandók vagyunk; és könnyen alá- esünk, ha Isten erejével nem őriztetünk.”²²

Epicedium, Vizsoly, 1596	P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606
<p>„<i>Engem, mert vétkével Anyám éltetett el, Méhében hogy hordozott, Vétket te pedig bánasz, Igazt szeretsz, kívánsz, Ki tiszta szívet hozott, Hogy életre adál, Azonnal oktatál, Mint értenem titkodot.</i>”</p>	<p>„<i>Még anyám méhében Esém nagy vétekben, Érdemlem haragodat, De te, ki vétket bánasz, Igazt szeretsz, kívánsz, Mutatván jó voltodat, Hogy életre adál, Azonnal oktatál, Mint értenem titkodat.</i>”</p>

6. táblázat: protestáns és katolikus változat különbségei (2)

A zsoltárvariánsok következő állomása Szent Pál korinthusiakhoz írt első levelének egy részletére fókuszálva a test és a lélek különbség tengelye mentén más-más szegmensekre hívja fel a figyelmet. Hiszen a lelkünk Istentől való volta miatt, a tisztátalan lelket csak Isten tisztíthatja meg az üdvösség beteljesítésével. Viszont az üdvösség egy olyan misztérium, amit földi halandók nem érthetünk meg, mert Isten értelmét fel nem érhetjük, ezért ahhoz, hogy az üdvösség örömét tapasztalhassuk, kérjük Istent, hogy nyissa meg elménket az akaratának befogadására. E két kiemelés egymásnak feszülése érhető tetten a két különböző sorban. „Hanem, a mint meg van írva: A miket szem nem látott, fül nem hallott és embernek szíve meg se gondolt, a miket Isten készített az őt szeretőknak. Nekünk azonban az Isten kijelentette az ő Lelke által: mert a Lélek mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is. Mert kicsoda tudja az emberek közül az emberek dolgait, hanemha az embernek lelke, a mely ő benne van? Azonképen az Isten dolgait sem ismeri senki, hanemha az Istennek Lelke. Mi pedig nem e világnak lelkét vettük, hanem az Istenből való Lelket; hogy megismerjük azokat, a miket Isten ajándékozott nekünk. Ezeket prédikáljuk is, nem oly beszédekkel, melyekre emberi bölcsesség tanít, hanem a melyekre a Szent Lélek tanít; lelkiekhez lelkieket szabván. Érzéki ember pedig nem foghatja meg az Isten Lelkének dolgait: mert bolondságok néki; meg sem értheti, mivelhogy lelkiképen ítéltetnek meg. A lelki ember azonban mindent megítél, de

²² PÁZMÁNY PÉTER: Mely üdvösséges a magunk ismerése. In: Összes munkái. VI. kötet. Prédikációk. Első rész. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1903. 87-88.
http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_Osszes_Munkai_6_kotet_Facsimile.pdf

ő senkitől sem ítéltetik meg. Mert ki érte fel az Úrnak értelmét, hogy megoktathatná őt? Bennünk pedig Krisztus értelme van.”²³ (1Kor. 2, 9-16.)

Epicédium, Vizsoly, 1596	P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606
„Legyek fejeérb hónál, S örömmondásoddal Tölts be az én fületem, <i>Elemítsd elmémet,</i> Küldvén örömedet”	„Legyek fejeérb hónál, S örömmondásoddal Tölts be az én fületem, <i>Vigasztald lelkemet,</i> Küldvén örömedet”

7. táblázat: protestáns és katolikus változat különbségei (3)

A két változat utolsó eltérését inkább stílusbeli érzékenység, mintsem a korábban végigvezetett hitelvi ütközésekre való felfűzhetőség adja. A katolikus változat „szólok” kifejezés használata a „beszélem” helyett abból az istenfélő alázatosságból fakadhat, amelyet megkövetel a felekezet aszketikus karaktere. De ez talán a legnagyobb túlzás ezidáig. A sor átalakítása keletkezhetett ugyanolyan nyomdai tévesztéssel is, hiszen a két szó (beszélem és szólok) egymás szinonimái, és az átíró ugyanazon az elven, pszichés alapon téveszthetett a reprodukciónál, melynek szótagszám vesztesét a néked hosszabb alakjának használatával oldotta meg, valószínűleg utólag.

Epicédium, Vizsoly, 1596	P.P. Imádságos keönyv, Graz, 1606
„Töredelmességgel, Buzgó könyörgéssel <i>Beszélem azért néked.</i> ”	„Töredelmességgel, Buzgó könyörgéssel <i>Szólok azért teneked.</i> ”

8. táblázat: protestáns és katolikus változat különbségei (4)

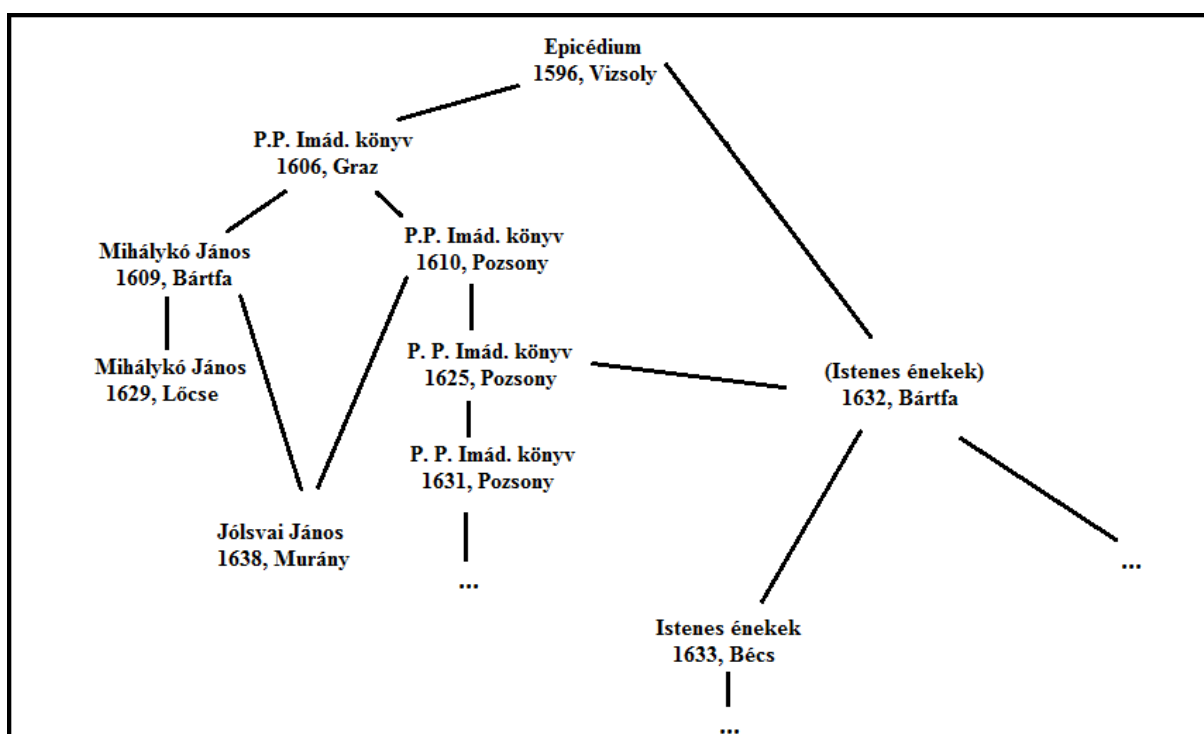
3.2.2. Összegzés:

A katolikus és a protestáns változatok részletes összevetése még inkább finomította az eredendő bűn kétpólusú állásfoglalása alapján elváló szöveghagyomány kialakulásának felvázolását. Valamint mércét adott a 17. század folyamán öröklődő szövegverziók vizsgálatának, azaz hozzásegített ahhoz, hogy a továbbiakban filológiai elemzés szempontjából az egyszerre releváns és nem releváns szöveghelyeket kiszűrjünk.

²³ ford. KÁROLI GÁSPÁR: Biblia magyar nyelvre. Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1996.

4. Zárógondolat

Jelen dolgozat egy korábbi munka folytatása, mely még azonban nem ért el végcéljához, ami az LI. zsoltár hagyományozódásának teljes feltérképezése. A katolikus és a protestáns szöveghagyomány alapjai viszont tisztázódtak. A protestáns vizsolyi kiadás megelőzi a katolikus változatot, ami azonban, mivel egy imádságos könyvben jelenik meg és lévén a vallásos líra terjedése sokkal számottevőbb a korban, egyeduralmukodóvá válik az öröklődésben egészen az *Istenes énekek* megjelenéséig. A 17. század elején a katolikus változatok egymásból következőségét az alaposabb szövegvizsgálat teszi helyre. A hagyományozódás következő állomása az 1633-as bécsi *Istenes énekek* kiadás, amely duplikálja a zsoltár szövegét a két felekezet verziója alapján. A jövő feladata ezen a nyomon tovább indulni.

2. ábra: A LI. zsoltár hagyományozódása a 17. század elején

5. FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

2. Gépeskönyv. Hálózati Tankkönyvek. Alkotói portrék. Balassi Bálint. Életrajz. <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/balassi/bbelet3.htm#ujra>
3. HEVESI ANDREA: Kőszeghy Péter újabb könyve Balassi Bálintról. Forrás: szépirodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirat, 2011. 43. évf. 1. sz. 125-127. <http://www.forrasfolyoirat.hu/1101/hevesi.pdf>
4. SZILASI LÁSZLÓ: Nyakvers. In: Uő: Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1994. 61.
5. KŐSZEGHY PÉTER: Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő. Irodalomtörténeti közlemények, 1994. 98. évf. 5-6. sz. 695-705. http://www.epa.hu/00000/00001/00381/pdf/itk_EPA00001_1994_05-06_695-705.pdf
6. Rimay János Írásai. Szerk.: ÁCS PÁL. (Régi Magyar Könyvtár. Források 1. szerk. KŐSZEGHY PÉTER). Balassi Kiadó, Budapest, 1992.
7. SZIGETI CSABA: Appendix Balassiana: Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben. Irodalomtörténeti Közlemények, 1985. 89. évf. 6. sz. 675-687. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00343/pdf/itk_EPA00001_1985_06_675-687.pdf
8. RMKT XVII/2 455–456.
9. SZILASI LÁSZLÓ: Balassi Bálint költészetének utóélete a 17. század elején (Solvirogram Pannonius Istenes énekek kiadása). In: A magyar irodalom története I.: A kezdetektől 1800-ig. szerk.: JANKOVITS LÁSZLÓ, ORLOVSZKY GÉZA, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 422-437. <http://szelence.com/tan/solvirogram.html>
10. LUKÁCSY SÁNDOR: Pázmány Péter Keresztényi imádságos könyv, Grác, 1606. Balassi Kiadó, Budapest, 1993.
11. P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Balassi Bálint zsoltárfordításainak forrásai. In: Az OSzK Évkönyve 1994–1998. Bp., 2000. 413–423. <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00023/pdf/413-423.pdf>
12. VANKÓ ZSUZSA: Eredendő bűn, vagy öröklött és szerzett bűnös természet? Sola Scriptura, 2002. 4. évf. 1. sz. 15-27.
13. RPHA 0180 <http://rpha.elte.hu/rpha/id/0180>
14. ÁCS PÁL: „Egy út készítettik”. Balassi Bálint apoteózisa Rimay János Epicédiumában. Irodalomtörténeti Közlemények, 2005. 109. évf. 2-3. sz. 205-221. <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00418/pdf/acs.pdf>
15. TÓTH TÜNDE: Balassi Bálint és az inventio poetica. In: Hommages á Kulin Katalin, szerk. HALÁSZ KATALIN, Palimpszeszt, Budapest, 1997. 263-285. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/08_szam/02.htm
16. PAP BALÁZS: Az Istenes énekek margóira In: GHESAURUS. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk.: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, Print&Go Nyomda, Budapest, 2010.

17. P. VÁSÁRHELYI JUDIT: Balassi Bálint zsolttárfordításainak forrásai. In: Az OSzK Évkönyve 1994–1998. Bp., 2000. 413–423.
18. KLANICZAY TIBOR: Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához. In: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának közleményei. szerk. WALDAPFEL JÓZSEF, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
19. VADAI ISTVÁN: Hozzászólás a Hozzászóláshoz. In: A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján: Sárospatak, 2004. május 26-29. szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA, Universitas, Budapest, 2007. 141-177.
20. PÁZMÁNY PÉTER: Keresztyén imádságos könyv, melyben szép ájtatos könyörgések es tanulságok foglaltatnak. Pozsony, 1610.
21. ERDÉLYI PÁL: Balassa versek-e? ItK. 1898. VIII. évfolyam 2. füzet 135-153.
<http://epa.oszk.hu/00000/00001/00043/pdf/00043.pdf>
22. PÁZMÁNY PÉTER: Mely üdvösséges a magunk ismerése. In: Összes munkái. VI. kötet. Prédikációk. Első rész. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1903. 87-88.
23. http://www.ppek.hu/konyvek/Pazmany_Peter_Osszes_Munkai_6_kotet_Facsimile.pdf
24. ford. KÁROLI GÁSPÁR: Biblia magyar nyelvre. Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1996.